

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЗИЧНОГО ТА ДУХОВНОГО В ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Анотація. В статті автор розкриває традиції українського народу, які мали величезне значення для розвитку особистості. На прикладах звичаїв та обрядів вказує на форми та засоби, що сприяли фізичному та духовному розвитку наших пращурів.

Ключові слова: народна фізична культура, традиції народу, рухливі ігри, забави, змагальні фізичні вправи, здоров'я, дозвілля.

Наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним виховним впливом духовної культури свого народу. Це потрібно насамперед для найповнішого розкриття природних здібностей дитини. З огляду на це, підвищення ефективності процесу зміцнення та збереження здоров'я тісно переплітається з проблемами впровадження в практику елементів народної фізичної культури, які мають виховну, розвиваючу, культурну цінність.

Особливе науково-практичне значення для основних шляхів і форм творчого застосування історичного досвіду народної педагогіки в сучасному фізичному вихованні школярів мають розробки С. Приступи, В. Пилата, А. Цюсь, ними активно проводяться дослідження давніх національних засобів фізичного виховання. Серед українських вчених спробу класифікації та систематизації засобів народної фізичної культури зробили С. Килимник, А. Гаєєв, Б. Мотукеєв.

На необхідність вивчення і творчого застосування народно-педагогічних поглядів у формуванні основ збереження та зміцнення здоров'я вказується у публікаціях Н.В. Вадзюк, А.С. Коваль, О.О. Любара, Ю.Д. Руденка.

Український народ віддавна володіє невичерпним, надзвичайним багатством – безмежно багатою духовністю і невтомною працьовитістю. Тому метою даної статті є розкриття традицій нашого народу, що зберегли і віддзеркалили в собі те, що характерно для українського народу – взаємозв'язок працьовитості та духовності; розкриття форм та засобів, що сприяли фізичному та духовному розвитку наших пращурів. Українські свята й обряди стали “своєрідною календарною структурою” фізичного та духовного життя людини.

Весь життєустрій наших пращурів був наскрізь пройнятий системою народної фізичної культури. Він передбачав максимальне наближення людини до природи. В рухливих іграх, танцях, змаганнях людина вдосконалювала свої природні можливості. Кожна подія в житті відзначалась змагальною діяльністю.

Організація багатоденних ігрищ, в яких брали участь тисячі людей, вимагала керівництва з боку досвідчених людей – “волхвів” (прошарок людей відповідальних за реалізацію циклу обрядових дійств), їх сила в народній уяві визнавалась і після хрещення Русі – України.

Волхви вміли пророкувати майбутнє та вдосконалювати бойове мистецтво. Кожен з волхвів проходив багаторічну підготовку і, як наслідок, досконало володів мистецтвом боротьби. Прикладом може послугувати двобій волхва Межибора з Печенізьким князем: “..прийшов Межибор і сказав: рука блискавка, нога грім; нога – молот. Неправді за правду смерть! І вдарив ногою Межибор Печенізького князя в лице, і вдарив печеніга кулаком під серце, і впав мертвим князь...”[4, 142].

Поняття “традиційне” вживається для визначення стабільності і сталості суспільних відносин, визначення солідарності особи із загальноприйнятими нормами поведінки в даній спільності людей. Атрибутами традиційності виступають: стабільність, постійність, регулярна повторюваність та наслідування.

Первісні елементи народної фізичної культури виконували ряд функцій і перш за все рекреаційно-забавну, культурно-релігійну або магічну (завороження врожаю), виховну та ін. Серед розмаїття обрядодійств виділялись: зимові, весняні, літні, осінні. Зимові свята з Колядою, Новим роком були тривалим (двадцятиденним) комплексом, в ігрищах котрих відтворювались характерні для кожного місяця наступного року обрядові ігри та розваги.

Кожний новий рік починався із Різдва. Різдвяні свята відбивають у собі важливість зв'язку фізичного та духовного: напередодні чоловіки заготовляли дрова, лагодили сани; жінки – прибирали в хаті, прали білизну; хлопці готували зірку й костюми; дівчата займалися домашніми прикрасами – адже лише після хорошої, результативної роботи і відпочинок до душі. Це

відзеркалено і в народних прислів'ях: “Хату білити, ковбаси чинити, а завтра Різдво”, “До Насті точи снасті, а після Насті покладай в одвірок снасті!” [3, 56].

Традиційним святом наших пращурів була Коляда. Існує припущення, що Коляда походить ще від римлян, від свят, що мали назву Сатурналії – на честь покровителів врожаю і багатства бога Сатурна і його дружини Опси; та Бруналії – свят на честь завершення хліборобського року. Тоді, щоб відпочити фізично та поповнити сили духовні, влаштовувалися різноманітні забави та ігри.

До всіх свят треба було щонайперше виконати усі господарські справи. Велика кількість свят завжди була тісно пов'язана з хліборобським циклом, адже лише результати наполегливої фізичної праці давали змогу гарно відпочивати. Спостереження, пов'язані з хліборобською працею, і дотепер зберігаються в народі: ожеледь на деревах – защедрять горіхи й садовина; сніг іде – врожай на яблука; іній або сніг – на мокре літо і врожай зернових; на багату кутю зоряне небо – кури добре нестимуться і вродить горох, як за тиждень перед Різдвом рясний іній, то перед Петром буде на гречці рясний цвіт [1, 34].

Наступний день після Різдва – свято Богородиці. В народі вірили: якщо вагітна дружина або її чоловік в цей день працюватиме, народиться дитина з фізичними вадами – шестипала, безпала або із зрослими пальцями [2, 64]. З Новим роком пов'язували найкращі мрії та сподівання на щедрий врожай зерна, овочів та фруктів, родинну злагоду, приплід худоби, здоров'я людей. Згідно з повір'ям саме взимку росте відома в Україні лікувальна рослина нечуйвігер, яка допомагає щасливо прожити рік. Господині опівночі, одягнувши чоловічу шапку та взявши горня й хліб, йшли до джерела, тричі занурювали посудину в воду і набирали води, яка вважалася цілющою. Вважався священним новорічний вогонь. Він спопеляв усі торішні сили, очищав душі людей: “аби всяка нечисть у вогні залишилася, а нам чистим увійти в новий рік” [6, 52].

18 січня ввечері святити “вечірню воду”, про яку казали, що вона значно корисніша “від всякого лиха”, ніж йорданська. Після обряду господар разом з сином брали миску з свяченою водою та кропило з цілющих трав або кількох колосків, батько кропив водою [6, 54].

В цей час зимовий перепочинок закінчувався, і селяни готувалися до близької весни та майбутнього врожаю. Вважали: як на голодний вечір темно, то вродить гречка, коли яскраві зорі – буде щедрим приплід на білі ячниці [7, 34].

Надзвичайно цілющою і досі вважається вода, освячена на Водохресті. Її вживають при різноманітних хворобах, змазують суглоби і хворі місця на тілі, лікують при пологах, знімають дитяті переляк, напувають корів, коли ті отелилися, скроплюють від злих духів в оселі, в стайні, на ниві.

Дівчата в посвячену воду клали калину й умивалися, щоб щоки були рум'яні. Якщо на Водохресті день ясний, сонячний, то хліба будуть чисті, а якщо похмурий, то в колосках буде багато “сажки” [4, 134].

У цей час на Полтавщині, наприклад, господарі виводили на вулицю молодих лошат і волів, щоб привчити до майбутньої праці. Для того, щоб тварини призвичаювались та були здоровими, на них спочатку їздили верхи, доки не спотіє, а потім кропили свяченою водою” [1, 13].

Народ завжди піклувався про своє здоров'я. Існував своєрідний перехідний період між святами та буденними клопотами. Таким проміжним періодом були “посвятки” 20 січня – Івана Хрестителя, або Предтечі. “Святами ситий не будеш” – вчить давня народна мудрість. Не дозволялося під час усіх попередніх свят відвідувати шинок – бо це гріхотворна справа, оскільки не посвячена вода. Це було традиційною народною мораллю.

За звичаєм від Різдва до Водохрест жінкам заборонялося ходити по воду. Це мали робити чоловіки. За свята накопичувалось багато роботи. Казали: “Після Івана Предтечі, хто не робить, того б'ють у плечі”; “Прийшов Іван Предтеча та й забрав свята на плечі” [1, 15].

21 січня в народі називають Пів-Івана, або “Проганяння свят”. В цей день ще не працювали – існував мудрий плавний перехід до праці. Народна психологія тонко відчувала, коли час розважатися та розслабитися духовно і фізично, а коли збиратися з силами і наполегливо працювати. Природа охороняла здоров'я свого народу.

Проте, коли розпочинався хліборобський сезон, усі розваги припинялися, заборонялось вживання спиртних напоїв. Випивати в цей час вважалося аморальним і суворо засуджувалось звичаєвим правом.

Традиційна українська гостинність, безумовно, сприяла фізичному та духовному здоров'ю. Останній святковий день сприяв духовному розкриттю присвячувався гостинам. Це

називалося “Проганяти кутю”. Завершувало січневі обряди свято Оддання чи Введення – 28 січня. Цей день пов’язували з провісництвом. Народна медицина завжди оберігала від тих, хто може насилати різноманітні хвороби. Існує багато народних рецептів – шептання, зливання водою, виливання воском і тощо.

Мудрість народу сприяла тісному фізичному та духовному єднанню людини і природи. Так, вирубку лісів проводили взимку – “як дерево спить”. Це відбувалося з січня до середини березня, “бо дереву в цей час не болить”. Люди також знали, що заготовлений у цей період лісоматеріал має особливу цінність: його не точить шашіль, не вражають хвороби, дерево краще тримає тепло, оскільки зрубали його в “стані спокою”, має найбільшу щільність, менше піддається псуванню та гниттю. Будівля, зведена з такого дерева, збережена від блискавок – “бо грім не влучає в чисте” [2, 67].

Важливе значення для фізичного та духовного життя українського народу мав Великий піст. Він очищав і душу, і тіло. Обмежувалося вживання страв, напоїв, навіть статеве життя. Піст сприяв зміцненню здоров’я, оскільки надмірне вживання м’ясної їжі сприяє порушенню обміну речовин.

Взагалі, пости мають місце саме в ті періоди, коли люди зазнають найменшого фізичного навантаження (Пилипівський і Великий). Водночас вживання під час посту висококалорійних продуктів: риби, грибів, олії, горіхів, сушених ягід і фруктів – лише посилює очищення організму.

П’ятий тиждень посту – “похвальний”. На цьому тижні “били поклони”. Биття поклонів сприяло прощенню гріхів і піднесенню фізичного тону організму. Найкращим вважалось зробити від 12 до 40 поклонів. У цей час також починалися польові роботи. Цікаві обряди пов’язані в Україні з кашею. На хрестини варили горщик пшоняної каші, розігравалася сцена її “купівлі-продажу”. Хто з гостей вносив найбільше грошей – розбивав горщик, а всі інші мали право взяти напам’ять шматочок черепка – “щоб немовля росло здорове й щасливе”. Існує прислів’я: “І чого тут так товпляться, наче каша закопана”. Дівчата закопували горщик каші, щоб до них ходили парубки, “щоб кишіло, як у каші” [5,97].

Коли хтось брався за непосильну справу, йому казали: “Ще мало каші з’їв” [5,99]. Каша була улюбленою народною стравою і давала силу. Наступним, значним циклом святкувань була зустріч весни і перший етап польових робіт. Наші пращури найбільше шанували весну, про що свідчить весняний цикл святкувань, а серед них “масляна” – свято проводів зими, в програмі якого численні елементи фізичної культури (двобої навкулачки, ковзання на льодяних горах, змагання на лижах, а також специфічні рухливі ігри типу “Кострубонька”, “Морена”).

Величезне значення для українців мала праця. Перша сівба зернових проводилася восени, але найвідповідальнішою порою була весна: “Весняний день рік годує” [7,45].

Перший виїзд у поле відбувався досить урочисто. Напередодні господиня готувала святкову їжу, сідаючи за стіл, обов’язково примовляли: “Щоб робота спорилася і нива щедро засівалася” [7,49].

Процес засівання ярівини відбувався ще урочистіше. Господар надягав святкову сорочку, в якій ходив на останнє причастя – “щоб не було бур’янів у хлібі”, кропив мішки із зерном свяченою водою, брав із собою громничну свічку – “щоб грім не пошкодив урожай”, свячену воду, святкову скатертину, спеціально випечений хлібець, великодню крашанку та трішки свяченої паски. З батьком їхав син-підліток, який “азначав ріллю” – мітив її соломинками” [1, 49].

Перед початком роботи господар розстеляв скатертину, викладав їжу. Лише після цього починали засівати. Снідали хлібом, шматочки якого змочували водою. Певну частину давали коням чи волам, іншу – приносили для сім’ї додому, рештки залишали польовим духам і птицям: “щоб не клювали зерна”. Наприкінці господар розламував краєць хліба, а крихти розкидав по полю. На межі закопували громничну свічку, а посеред поля – писанку.

Під час сівби суворо дотримувалися народних прикмет. Не розпочинали роботу, коли господар хворів: “бо буде мізерне зерно”, не лихословили і не лаялися: “щоб чорт не ходив слідом та не розсівав бур’янів”, не губили крихт од їжі: “бо миші трубитимуть збіжжя”, не позичали в цей день посівного зерна: “щоб не йти в позички до Нового врожаю” [7, 54].

Весняна сівба була найвідповідальнішою порою року, інша робота ніби узгоджувалася з нею, адже “Що посієш, те й пожнеш”, “Як посієш рідко, то вродить дідько”, “Весною не посієш – восени не збереш”, “Хто сіє, той віє, хто не сіє, той скніє”, “Одна стара правда на світі буває: хто не посіє, той не збирає” [1, 65].

Весняний цикл святкувань насичений рухливими іграми, забавами, розвагами молоді та дорослих. Елементи фізичної культури найповніше представлені у дійствах “веснянка”, “гаївки” та ін. Після прийняття християнства більшість весняних ігор поступово перейшли у форму дитячих рухливих ігор.

У наших пращурів молодіжне дозвілля мало такі форми: вечорниці, досвітки та вулиця. Все це регулювалося дорослими і виборними особами і не допускало довільності чи всездозволеності. “Вагагою” чи “Березою” могли бути лише особи з високими моральними якостями. Вони отримували необмежене право керувати усім процесом дозвілля. “Вулиця” розпочиналася з приходом весни, коли танув сніг, вкривалася зеленню земля, теплішали ночі.

Місцем зібрання здебільшого було перехрестя доріг, сільський майдан, вигін. Дівчата намагалися причарувати якомога більше парубків “до своєї вулиці”.

Парубоча громада мала право не приймати “чужаків”; “чужинець” мусив почастивати чи привести музик. Але народна мораль забороняла лихословити, вчиняти бійки, ображати присутніх, особливо дівчат, з’являтися нападпитку. Таких позбавляли права відвідувати сходку.

Кожна “вулиця” оживала рано навесні – наприкінці березня чи на початку квітня, здебільшого на Благовіщення – “коли Літо Зиму побороло”, і мала свій режим роботи. В будні збиралися вечорами, а в свята чи у неділю – вдень. Той, хто привів музик, розпочинав танці. Танцювали польку, шуку, козачка, краков’яка, метелицю. Нерідко у вихідні на вулицю виходили молоді подружжя. Дівчата водили хороводи: “Кривий танець”, “Мак”, “Жельман”, “Горшок”, “Огірочки”.

Хлопцям-підліткам заборонялося брати участь в молодіжних гуляннях. Щоб стати рівноправним членом “вулиці”, необхідно було пройти через “посвяту в парубоцтво”. Ставилися відповідні вимоги: вік, форма одягу, частування хлопчачої громади, замовлення музик. Під час зібрань молодь нерідко займалася і корисними громадськими справами – лагодили громадські шляхи, очищували та копали криниці тощо. Молодіжні зібрання підпорядковувались високим зразкам народної моралі. Вважалось непристойним, коли хлопець розмовляв з дівчиною, відокремившись від гурту. Суворо заборонялося парубочою громадою приносити на “вулицю” горілку чи приходити в нетверезому стані.

На “вулиці” веселилися, знайомилися, передавалися у спадок пісні, звичаї, обряди, вироблялись світські форми моралі. Літній цикл святкувань теж був насиченим елементами фізичної культури. Він відкривався русалками, де значне місце відводилось фізичним вправам. Сам термін “русалки” означає “ігрище”.

Численні літні свята на честь богів (Ярила, Розигри, Коструба, Перуна та ін.) ґрунтувались на використанні всього багатства народної культури, яка виступала майже найголовнішою прикметою язичницької культури. Жодне релігійне свято не одходило без специфічних рухливих ігор, забав. Народні ігри складали системотворчу основу календарного року і вибудовувались у струнку систему психофізичного виховання. Вони проводились, як правило, у формі ігрищ. Прикладом може бути “Бабина гора”, розташована коло Дніпра, і яка й сьогодні являє собою простір, оточений валами і є ніби амфітеатром. Там відбувались багатотисячні “Руські ігрища”, або, як їх називали, “ігрища між поселеннями”.

Головним літнім святом було свято Купала, кульмінацією якого завжди був комплекс рухливих ігор, забав і змагань. Різноманітні природні умови та історичні особливості окремих частин України позначилися на їх ролі у фізичному вихованні. Так, у степовій частині, де багато рівних площин, більш розповсюдились ігри з широким полем ігрової діяльності – метання палиці або м’яча, біг навздогін тощо. У гірських районах Галичини та Буковини частіше можна зустріти ігри на рівновагу, з перетягуванням, стрибками та метанням в ціль (“Забивання сокири”, “Тягнути бука”). Велику групу складають ігри, що відображають характерні рухи і поведінку звірів і птахів (“Перепілонька”, “Рак-неборак”, “Зайчик”) або природні явища (“Метелиця”, “Доц”). У змісті та назвах ігор відображаються професійні особливості праці (“Коваль”, “Печу-печу хліб” та ін.). Багато рухливих ігор названо на підставі переважаючих в них подій (“Виверть”, “Шкандибки” тощо).

Відомо, що понад 600 рухливих ігор застосовувались для фізичного розвитку дітей і молоді, переважна більшість з них виконувалась під музику або спів. Це робило їх ефективним засобом фізичного і морального виховання молоді.

Отже, праця і духовність нерозривно переплетені в життя українського народу, відображені в його звичаях, обрядах, прислів’ях, піснях. Це те, з чим ми жили і без чого не зможемо жити.

Тільки зберігаючи і передаючи із покоління в покоління ці величезні скарби, ми розвиватимемося як народ і держава. Необхідно шанувати усе те, що притаманне нам, те, що подароване нам природою, що йде з глибини душі. Адже саме через характерні для нас унікальні, надзвичайно позитивні природні риси ми можемо спілкуватись і діяти в новому суспільстві, вести діалоги культур з іншими народами, обмінюватися всім тим кращим, що буде розкривати нас як особистість, зберігатись у Всесвіті і сприяти розвитку цивілізації.

Література

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии составленные в 1846г. – Ч.І.- Полтава,1848.
2. АфанасьевА. Живая вода и вещее слово. – М., 1988.
3. Афанасьев- Чужбинский Быт малоросского крестьянина. – М.,1855.- Кн. I
4. Гончаров Н.К. Историко – педагогические очерки. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1963.
5. Капица О.И. Детский фольклор. – М.,1966.
6. Маркевич М. Обряды собранные М. Маркевичем. – Вып.1. – М.,1832.
7. Ячуржинский Н. Весенние хоробыды, игры и песни // Киевская старина, 1905. – №10.

Аннотация: в статье автор раскрывает традиции украинского народа, которые имели огромное значение для развития личности. На примерах обычаев и обрядов указывает на формы и средства, которые содействовали физическому и духовному развитию наших пращуров.

Ключевые слова: народная физическая культура, традиции народа, подвижные игры, забавы, состязательные физические упражнения, здоровье, досуг.

Annotation: In the article an author exposes traditions of the Ukrainian people, which had an enormous value for development of personality. On the examples of consuetudes and ceremonies specifies on forms and facilities which assisted physical and spiritual development of our prashuriv.

Keywords: folk physical culture, traditions of people, mobile games, funs, competition physical exercises, health, leisure.

УДК 378.1

Барабаш В. А.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

Анотація. У статті обґрунтована актуальність громадянського виховання у сучасній освітній політиці України та стан його вивчення. Визначено його відмінні риси порівняно з іншими видами виховання, зокрема з національним.

Ключові слова: громадянське виховання, освітня політика, національне виховання.

Формування громадянського суспільства залежить від моральної гідності громадян, їх освіти і виховання. О. Вишневський чітко окреслив мету сучасної педагогіки: “Сприяти становленню “цілком інакшої людини”, здатної вести природовідповідне (самовідповідальне) життя. Допомогти їй переорієнтуватися з цінностей азійського (деспотичного) типу на цінності європейсько-демократичні, а відтак відійти від свідомості провінційної, досягнути відчуття власної національної й особистої гідності та повноцінності. Таке виховання орієнтується також на вирішальну роль внутрішнього самоконтролю людини і на відмову від тотального зовнішнього нагляду, який передбачався комуністичним вихованням” [3, 33].

Громадянське суспільство – потужний фундатор правової держави. У свою чергу, держава як соціальний суб’єкт і офіційний представник усього суспільства та найважливіший елемент політичної системи продовжує відігравати значну роль, особливо в умовах, коли руйнуються старі структури, народжуються і легітимуються нові політичні інститути, внаслідок чого відбувається перегляд традиційних цінностей, що спричиняє докорінні зрушення у свідомості людей. Тому взаємодія громадянського суспільства і держави повинна вибудовуватися на загальних інтересах і цілях, на партнерських началах, уникаючи протистояння.

Узагальнюючи наукові дослідження з проблеми побудови громадянського суспільства, зазначимо, що таке суспільство можна побудувати тільки за умови “включеності” у процес інституту громадянської освіти, що передбачає створення нових систем виховання.